

ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

LA ROSERAIE D'ARMÉNIE, III.

Pages choisies des meilleurs Poètes du moyen âge et de la période suivante. Anthologie nouvelle illustrée de nombreuses reproductions des plus belles miniatures de manuscrits anciens. Traduction précédée d'une introduction et accompagnée de notices par ARCHAG TCHORANIAN, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1929. (Imprimerie Arrault et Cie. Tours) p. 291, Prix 100 Francs.

Անխնայ է Չօպանեան՝ կը շարունակէ իր գրական-գեղարուեստական եւ հայրենասիրական գործը, ֆաւանսերէնի թարգմանելով միջնադարեան հայ բանաստեղծներու եւ աշուղներու երգերն ու աաղերը, հոյ արուեստը ծանօթացնելու համար եւրոպայի Չօպանեան շատանց ձեռնարկելոյց այս գործին՝ նախ մանր հատարներով եւ յետոյ սխառ գեղեցկացնել իր մեծնորիք մեծ, սառար եւ պատկերազարդ հատարներով, **Վարդէնիքի Հայաստանի** սիրուն խորագրին տակ, որուն **Երրորդ Հատարն** է որ աչքի տեսնուին շրեղ տարգրութեամբ մը:

Այս հատարին մէջ դասաւորուած են Զրիկ, Կոստանդին Երզնկացի, Յովհաննէս Թլխարանցի, Դրիգոր Աղթամարցի, Յովսէփ Սեբաստացի, Սահիպանոս, Քերդուհիկ Սարկիսազ, Յովհաննէս Եսիսկազու, Դաւիթ Սարածորեցի, եւ ուրիշ անանուններու տաղեր:

Չօպանեան իր **Վարդէնիքի** կը զարգարէ նախնաց մանրանկարչական նմոյշներով: Այս ալ եղանակ մըն է որով եւրոպային նաշակ մը կը արուի հոյ գեղարուեստին վրձինն ու բանդակի մի գերէն: Այս մանրանկարներ թէ եւ չեն արտագծուած իրենց բնագործական երանգներով, բայց հիմնաւի յաջողութիւն մըն է ստանց սեւագաւթութիւնը, եւ կատարեալ գաղափար մը կը տայ արուեստէ հասկնողներուն՝ գործին նրբութեան մասին:

Չօպանեան իր այս հատորը պատկերազարդուած է հետեւեալ ձեւագիրներէն հանուած մանրանկարներով. — Աւետարան Դագիկ Թագաւորին Կարսի, Աստուածաշունչ Հեթում Բ. ի, Ճաշոց Լեւոն Գ. ի, Աստուածաշունչ Նայիկ Նէկեչոյ, Շիրակի, Դայլաձորոյ, Բայրիկ եւային Աւետարաններ:

Բանաստեղծ Չօպանեան իր **Ներածութեան** սկիզբը, տա՛ տեղեկութիւնները կուտայ **Վարդէնիքի** կազմութեան եւ նպատակին վրայ:

— «Այս հատորը կ'աւելնայ **Վարդէնիքի Հայաստանի** երկու հատորներուն վրայ եւ կը լրացնէ աւտոնց շարքը: Այս հատորին մէջ ալ գրուած են հին բանաստեղծութեանց թարգմանութիւնները, պատկերազարդուած հոյ արուեստին յատուկ մանրանկարներու նմոյշներով: **Վարդէնիքի Հայաստանի** մ. Հատորը նուիրուած էր Առաքել Սիւնեցիի, այն մեծ ինքնակազմութեայ բանաստեղծի գործերուն, Բ. Հատորը կը բովանդակէր բանական մը բանաստեղծներու նշանաւոր էջերը, որ առաջնութիւնը տուած եմ բնագիրներու, եւ զանոնք պատկերազարդելու համար ընտրած եմ մանրանկարներ եւ գեղարուեստական ուրիշ արտագրութիւններ: Իսկ այս Գ. Հա-

տորին մէջ ժամանորայն և նորատակ եղաւ Եւրոպայի հասարակութեան ծանօթացնել մէկ գեղեցիկ շարքը հին երանգանկարներուն, ինչպէս նաեւ լատին մը թարգմտական յիշակիրներ եւ գեղարուեստական աւարկներ, եւ ընտրեցի յարմար բանաստեղծութիւններ զանոնք լուսարանելու համար:

Հետեւաբար այս հատորը նուիրուած է ամեն յառաջ հոյ արուեստին, եւ յատկապէս մանրանկարչութեան, որ այնքան զանազանաւ եւ բնորոշ մակ մշակութիւն մը ունեցաւ մեր մէջ: Եւ կործնեմ թէ իմ ընտրած բանաստեղծութիւնները, որոնցով շրջանակեցի եւ լուսազարկեցի այս կորովի եւ շնորհալի էջերը, արժանի՛ են ասոնց, կը ներդաշնակին ասոնց հետ, կը շարունակեն զանոնք, կը մեկնաբանեն եւ կ'ուժարեն զանոնք, եւ ինձ կը թուի թէ, անկամ մըն ալ շեշտելով, բով բովի դրուելը հոյ մտքին այս երկու գաղափար յայտնագործութիւններուն, շատ կը դիւրացնեն եւ շատ կը խորակեն իրարու ըմբռնումը, եւ ասիկ զատ, աւելի ուժգին կը ցայտեցնեն հոյ գեղագիտութեան ուրիշ գիծերը:

Դործը մարդկիմայր գեղեցիկ է իր գաւաթ լրջութեամբ. աշնակա որ սեւէ եւրոպացի կրնայ հանցողով աչքէ անցնել միջնադարեան հոյ գեղարուեստին այս լուսարանութիւնը: Այս հանցողք աւելցնելու համար Չօպանեան, իր շահեկան **Ներածութեան** եւայր, խորանշնչի ատղասացի վրայ տուած է կենսագրական ծանօթութիւններ, որոնց մէջ ինձ համար մասնաւորապէս հետաքրքրական է Թլխարանցի Յովհաննէսներու երկուստեան նոր տեսութիւնը, զոր Չօպանեան խրաջուցած է հետեւելով Հ. Ն. Ալիսեանին: Այս մասին Չօպանեան գրինց արդէն **Կոչնակի** մէջ, **Ալիսի** մէջ Թլխարանցի մասին իմ գրած ուսումնասիրութեան առթիւ: Եթէ ժամանակագրական ստացոյցները վերջնապէս նշգրտին հնագոյն եւ վաւերական Չեռագիրներու համամաս, սխալ ընդունինք Ալիսեանի եւ անիկ յառաջ ալ Հ. Մ. Պատուրեանի եզրակացութիւնը, բայց դեռ կը մնայ լուսարանութեան կարօտ երկու կէտեր. — ա) որո՞նք են աշխարհական Թլխարանցիին տաղերը, բ) Կաթողիկոս Թլխարանցիին ալ չէ՞ եղած աւագասաց մը, եւ եթէ «այո», որո՞նք են այս վերջինն տաղերը:

Փորագրութեանց մասին արուած ծանօթութիւններ՝ արդար հաւելուած մը կազմած են հատորին վերջը, որուն Նոյսութեան մէջ բաժին ունին նաեւ Ս. Աթուրխան մասնագործարմին մէջ պահուած Չեռագիրներէն հանուած նմոյշներ:

Չօպանեան կը կատարէ գործ մը, որ անհոտական այժմիկն շատ վեր է. բայց ինչն րաջութիւնը ունեցաւ տարիներ ի վեր առանձինն ընելու այդ գործը, զոր բնկիրութիւն մը կամ ուսումնական հաստատութիւն մը միայն պիտի կրնար ընել, եւ շատ ուրախ ենք որ մեր հոյ ունեւորներ կ'ըմբռնեն Չօպանեանի գեղարուեստական եւ հայրենասիրական ձեռնարկին մեծ նշանակութիւնը եւ կ'ընծանեն իրեն նիւթական նպատակ մը: **Վարդէնիքի Հայաստանի** այս Դրդ. Հատորին Նախադր ներածութիւնը կը տեսնենք թէ յիշատակագրուած է Տիար Ներսէս Զամբրէթլեանին անունը, երկասարկ, յուսալից եւ գնահատող զէմը մը, Պիլծիգայի հոյ հարուստներու շարքին:

Բ. Ե.

ASTOUR NAVARIAN, Anthologie des Poètes Arméniens. Lettre-préface de M. Henri Lichtenberger, professeur à la Faculté des Lettres de Paris. Imp. de Navarre. Libr. E. Leroux, Paris, 1928. 80 p. 243. Prix 20 frs.

Ա. Նավարեան, Գրքիմովի Ա. Գասարեանի աշակերտներն, որ յետոյ Բարիկի մէջ մտակցի Զատնէ-րէն լեզուն եւ գրականութիւնը, փայլեանկով իր բանաստեղծի չափանքը, շատ զեղեցիկ ձեւաւարկ մը բրած է հայ բանաստեղծներէ ծագականօք մը ներկայացնելով եւրոպացի բանաստեղծներուն:

Հ. Լիբերկովի մը հասարակին սկիզբը իր գրած յառաջարկին առաջին ազգեան մէջ իսկ կը գտնուէր: Նավարեանին մտածեմները եւ երթողական արտեւարքը, եւ շատ փայլալից զննահատման հիմնարկէ հայ ժողովուրդի հասցին եւ մարտիս Հայաստանին:

Երբ ամէն եւրոպացի գրագէտ եւ բանաստեղծ Հ. Լիբերկովի պէս այս ծագականի բանաստեղծութիւններու մէջ կարգադ հայ ժողովուրդի տղին, ձեռնարկը արդէն հասած կ'ըլլայ իր նպատակին: Եւ այս խաղաղութեան շատ բանական եւ Նավարեանի ծառայութիւնը հայ գրական:

Նավարեան իր Ներածութեան մէջ կը ներկայացնէ հայ-ղիցագոյններուն (Լ'Épopée arménienne), ճակիգարքը, Արեւմտեան Միջին Փարսի աղիցագութիւնը, Գրականութեան նշան կեդրոնները (Վեկեթիկ, Կ. Պոլիս, Թիֆլիզ):

Եւրոպացի քննադատներու համար այս ճակիկութիւնները բաւական պիտի նկատուին անուշտ, պարզապէս անոնց քննական գաղափար մը առած ըլլալու համար հայ բանաստեղծութեան ծագման եւ զարգացման այլեւայլ հանգրուաններուն վրայ այսպիսի համեմատարար փոքր ծառայով ծագականի մը սկիզբը:

Բայց հայ պատմութեան եւ հայ մասնագրութեան լինողութեան ճշտակէտն հայելով Նավարեանի Ներածութեան վրայ, բաւական նշաններ եւ արագութիւններ անհրաժեշտ կը դառնան:

Դարով բուն ծագականի, ասոնք քննարկած են անխախտ թէ՛ արեւելեան եւ թէ՛ արեւմտեան հայ բանաստեղծներու գործերէն, եւ քննարկած են միայն լեզուներ, եւ ճշդ չէ տրած արձակ բանաստեղծութեան, նոյն իսկ Վարդանանց պատմալիւ եղիշէ, որ Ներածութեան մէջ կը ներդրուի իրեն զիցագոյնեղակ բանաստեղծ (poète épique), իրաւունք ունէր երթողներու գլուխը կենդանի իր բանի մը էջերով: Նավարեանին գրուածքը արդարացած ըլլալու համար:

Նավարեանի զննահատման արժանացած են միայն մը եւ նորագոյն բանաստեղծներ, այսինքն՝ Գասարեան-Քարիպա, Մ. Պէշկոպեան, Մ. Նալբանդեան, Մ. Անէմեան, Խորէն Լուսինեան, Ս. Շանաղիկեան, Թ. Թեղեան, Ե. Տէմիրճիպեան, Պետրոս Կարեան, Եղիշէ Գուրեան, Յովն. Սիւքեան, Սիւլիկ, Յով. Յովհաննէսեան, Ա. Անտոնեան, Յով. Թումանեան, Զատնէի Գալմեան, Շանք, Յակոբ Յակոբեան, Աղեքս. Դաւադեան, Գեղեցիկ Տէմիրճեան, Անգիւս, Գալեկին Պէշկոպեան, Տիգրան Եղիար, Ա. Զօղանդեան, Վ. Մարկեան, Ռ. Որբեան, Ա. Բաճակեան, Արտեւ Բարսիլեան, Շաւանիկ Կազմեան, Վ. Թեղեան, Սիւմանթո, Ա. Նավարեան, Գառնիկ Քէլիշեան, Գանիկ Վարդեան, Վանան Տէրեան, Ռ. Սեւակ,

Հ. Նազարեան, Միսոպ Մեմարեան, Էլեոն Կասանեան, Մոս. Զարիբեան, Եղիշէ Զարեան, Յովն. Պաղանեան, Նաղեկի Տէր-Միսայէլեան:

Բաւական նախ քանի մը, բայց առանց դատարարութեան: Ասոնք ամէնքն ալ սոսոյ բանաստեղծներ են, թէ ասանուր գրելու նկի եւ փորձ քննութիւն ալ կան անոնց մէջ, կարելի՞ է ասոնք բոլորը, իրենց ողիւղ եւ արտեսով իրեն բանաստեղծ քննարկի եւ տղայս ալ ներկայացնել, ասոնց ամէնքն ալ անխախտ հայ ժողովուրդի ողին արտայայտելու կողմէն ինչ արժէ ունին, կամ իրենց արտեսով ինչ ազգեցութիւնը բրած են իրենց ազգին վրայ, քանի այսպիսի հարցումներ կը ծագին մեր մեջին մէջ, օրովնեւս Բագրատունի բառերով, շայլ է խորհուրդի լինել, եւ այլ՝ բանաստեղծ (Մատիական, էջ 25):

Նավարեանի այս շատ զննահատման ձեւաւարկը մեզի կը բնադրէ ուրիշ կարեւոր հարցում մը. այսինքն՝ ինչու համար Նավարեանի պէս արտեսագետներ չափ հովի չեն գտնուել եւ արդիւր հայ բանաստեղծութեան մէջէն մեծ ծագականի մը չեն գտնուած, ամէն ծագականութեան պարզ մը, որ լեզուիկ հայ բանաստեղծութեան բոլոր նիւթերը Երկնէ Երկնիկէն մինչեւ մեր օրերը, խիստ քննարկեմք եւ լաւ դատարարեմք, եւ առանց խոսիչ զննելու չափանայ եւ արձակ բանաստեղծութիւններու միջեւ, եւ զննել եւրոպացի առջեւ անխախտ գործ մը, որ իրաւունք կարող ըլլայ արտայայտել հայ ազգին բանաստեղծութիւնը եւ արտեսը:

Այսպիսի քննարկում ծնողի մը կարեւոր մէկ մասը կարելի է իրաւորեմք միայն Ա. Զօղանդեանի ձեռննկերութեամբ, որ միջին դարու հայ բանաստեղծութիւնը ներկայացուց եւրոպացի:

Բ. Ե.

ԱՅԼԵԻԱՅԼԵ

Հ Ե Ր Ք Ո Ւ Մ

Այսօր կ'իմանամ թէ Պոլսոյ «Ազգաբար» թերթը իր Մայիս 26 թիւին մէջ, եւ իրմէ առնելով ուրիշ թերթերէն, հրատարակած են տեղեկութիւն մը, որուն համեմատ՝ իբր թէ իմ վերջին անգամ Երուսաղէմ երթիս պատճառը եղած ըլլայ Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռը արտասահման կամ Սուրիա փոխադրելու մասին Էջմիածնի մէջ Նոյն իսկ զգացուած պէտքի մը շուրջ խորհրդակցութիւն Ամեն. Կուրեան Ս. Պատրիարքին հետ:

Պարտականութիւն կը նկատուի յայտարարել պաշտօնապէս թէ այդ տեղեկութիւնը բացարձակապէս անհիմն է, եւ կը համարձակուիմ Նոյն իսկ ըսել՝ Մայր Աթոռոյ նկատմամբ անբարեկամ պաշտօնապէս յերկրորդ անգամ անասալի մը: